

„ВЕНЕЦЬКИЙ КУПЕЦЬ“*

Уривок з передмови

Від осені 1592 р. аж до літа 1593 всі театри в Лондоні були позамікані задля страшної чуми, що навістила тоді се місто. Припускають небезпідставно, що тоді і тільки тоді Шекспір, свобідний від своїх театральних обов'язків, міг вибратися в подорож до Італії і пробути там, особливо в північно-італійських містах — Мілані, Вероні, Пізі, Падуї та Венеції, довгий час. Новіша критика збрала багато дуже важких свідчень у Шекспірових драмах із часу по р. 1593, в яких видно надзвичайно докладну знайомість автора з місцевостями, звичаями, життєвим побутом, а навіть із способом вислову різних верств людності в північно-італійських містах, — усе такі відомості, яких автор не міг набрати ні з якої книжки, ані з усних оповідань своїх земляків, що бували тоді в Італії. Із визначних англіїців, Шекспірових сучасників, пробули довгий або коротший час у Італії державний канцлер лорд Бекон, лікар Гарві, поети та письменники Лайлі, Мондей, Нейсі, Грін та Даніель, а також визначний маляр Ініго Джонс. Тій подорожі до Італії, про яку зрештою досі не знайдено ніякого виразного свідчення, завдячував Шекспір не тільки багату знайомість північно-італійських людей та відносин, не менш багату знайомість подробиць морської подорожі, але також вироблення надзвичайної сили, ясності та гармонійності в його поетичнім таланті, що допомогли йому від р. 1595 протягом дальшого десятиліття сотворити ряд незрівнянних архітворів драматичної штуки. На чолі тих архітворів стоїть трагічна комедія „Венецький купець“.

Сей твір, як і найбільша частина Шекспірових творів, оснований і збудований на ґрунті багатої літературної традиції, що своїм корінням сягає в дуже давні віки, але силою поетичного генія була перетворена в живий образ людського життя з локальним колоритом „королеви моря“ Венеції, але багатим психологічним змістом безсмертне надбання загально-людської духовної скарбниці.

В основі Шекспірової драми лежать два мотиви старої міжнародної традиції, а власне мотив довжника, який на випадок невинити довгу зобов'язується допустити до того, аби віритель вирізав із його тіла фунт м'яса з якого схоче місця; другий мотив — женитба, залежна від вибору одної з трьох скриньок із загадковими написами. Перший із тих мотивів полягає на стародавньому римському праві, сформульованім у законах XII таблиць, по якому віритель мав право вбити свого неоплатного довжника, або продавати в неволю¹. Коли ж

* Ми публікуємо частину передмови до „Венеціанського купця“ Шекспіра, написану Іваном Франком в 90-х роках минулого століття. І. Франко проявив до творчості великого англійського драматурга неабиякий інтерес. Його перу належить серія статей про окремі трагедії Шекспіра — передмовою до перекладів Куліша. Поруч з цим Франко сам перекладає Шекспіра. Відомі його переклади сонетів, а серед неопублікованих рукописів знаходимо уривки з різних драм і повний переклад „Венеціанського купця“ (у Франка „Венецький купець“).

Робота ця зберігається в рукописному відділі Львівської філії інституту літератури Академії наук УРСР, а раніш зберігалась в рукописному відділі товариства ім. Шевченка. Вся робота написана на довгастих аркушах, чорним атраментом, з одного боку, майже без помарок, оформлена так, що, не зважаючи на деякі пропуски і незначні помилки, які Франко виправив би в редакції чи в гравках, її можна здавати в друк. Частина статті, так само як і перекладу, написана рукою Івана Франка, частина — рукою його сина Тараса, якому, як відомо, письменник диктував більшість своїх творів. Стаття в кінці кожної сторінки має посилання на джерела, при чому іноді, коли Франко не мав певних відомостей, він залишає внизу вільне місце.

Кілька десятиліть стаття пролежала ненадрукованою. Лише після визволення Західної України, коли стали доступні неопубліковані рукописи великого українського письменника, стало можливим нове видання його творів. 25-томне видання, в яке також повинні увійти переклад „Венеціанського купця“ разом з передмовою, готує до ювілею І. Франка Інститут української літератури ім. Шевченка.

В цьому номері журналу ми пропонуємо читачеві статтю, яку друкуємо з невеликими курйозами. Робота, в якій І. Франко дає історію сюжету „Венеціанського купця“ в світовій літературі, є великим внеском в наше шекспірознавство. Як і завжди, тут вражає колосальна ерудиція цього справжнього українського енциклопедиста, поєднана з широтою кругозору та ясною, логічною думкою, і тому важко переорієнтувати значення цієї роботи для радянського театрознавства.

І. Журавська

Текст друкується з незначними редакційними виправленнями. *Ред.*

¹ Georg Brandes, William Shakespeare, Paris-Leipzig-München, 1896, стор. 156—164.

віритель було більше, вони мали право розрубати довжника на часті, не вважаючи на те, чи котрий уріже більше або менше (пропуск в рукопису. *Ред.*). Пізніша судова практика в римській, а також пізніше в німецькій державі, не порушуючи основи староримського закону, який вірителю давав право над життям довжника, виробила одначе ряд обмежень... До таких обмежень спеціально в тій точці належали умови — вирізати лише стільки м'яса, на скільки була обопільна згода, і вирізати м'ясо без проливу крові. Коли перша умова робила виконання операції дуже трудним, то друга робила його зовсім фіктивним, бо ж без проливу крові ніякого м'яса з живого тіла вирізати не можна. Отсі умови, що обмежували первісний строгий закон, були джерелом оповідань про вирок мудрих судів, що при їх помочі ударили згоду між вірителем і довжником, яка могла потягти за собою смерть довжника. Може найстарше з таких оповідань дійшло до нас із Сирії, що колись була провінцією римської держави. Се оповідання, збережене в однім перським рукописі, опублікував уперве англійський шекспіролог Мальон. Початок його виглядає ось як. В однім сирійському місті жив бідний мусульманин у сусідстві багатого єврея. Він попросив у єврея позичити йому сто динарів з обіцянкою уділу в зиску. У мусульманина була гарна жінка, яку вполював собі єврей, і тому заключив із ним угоду, якою надіявся усунути його зі світа. Він позичив йому сто динарів на запис, що зверне гроші за шість місяців, а коли проволоче хоч один день, то віритель виріже йому фунт м'яса з тіла, з якого схоче часті. Мусульманин із визначеними грішми їде в дорогу, йому щастить із ними такий добрий заробок, що ще перед упливом речення він здавав добути сто золотих, які через довіреного післанця послав єврителю. Але післанець, маючи біду родину, не передав гроші, куди був повинен, тільки вжив їх для своєї потреби. Коли мусульманин вернув із своєї подорожі, єврей зажадав від нього не тільки звороту довгу, але надто ще й фунта м'яса. Перший судія, до якого вони пішли з сим ділом, рішив на сторону єврея. Те саме вчинив і другий судія, та коли мусульманин не перестав противитися, вони вдалися до третього Кадія з Ємеси. Почувши скаргу, Кадій велів принести острій ніж, а звертаючися до єврея, велів йому з тіла вірителя вирізати фунт м'яса, але ні в якій разі ані трошка більше ані трошка менше, а то він зараз буде покараний смертю. Розуміється, що єврей ні пішов на таку умову, і воля зреліється свого довгу, ніж наражати своє життя (Simrock, op. cit., стор. 218—219).

Можливо, що з сего самого, у всякій разі з орієнтального джерела пішло також оповідання, прив'язане до особи Солімана Великого, султана турецького, що містить в рукописі 213 збірок О. А. Петрушевнича, писанім у XVIII в. мовою зближеною до народної, з численними полонізмами, які свідчать про те, що оповідання перекладено з польської мови.

Польський текст сего оповідання вказав мені д. М. Возняк у друкованій книжці... (пропуск у рукопису. *Ред.*). Як найбільша частина польських оповідань такого роду, друкованих у другій половині XVIII в., так само й се, мабуть, узятє з французького джерела. Відомо, що орієнтальні оповідання здобули собі в другій половині XVIII в. велику популярність у Франції і переходили звідси до наших європейських народів, у тім числі також до поляків, у яких тоді все французьке було в моді.

В самім оповіданню цікава та подробиця, що процес за людське м'ясо їде між християнином і євреєм, і сим зближається се оповідання до типу тих, що виробилися в Західній Європі.

Також до орієнтального круга належить, але ще більш зближене до західно-європейського типу оповідання босняків, опубліковане 1853 р. в часописі „Svenztöten“ у німецьким перекладі, і відси наведене Райнгольдом Келяром у журналі (нерозбірливо. *Ред.*), т. II, ст. 315—316. З одним молодим чоловіком, що потребує грошей, аби оженитися з убогою дівчиною, заключає єврей таку угоду, що коли до семи літ не сплатить йому позички, він буде м'ясо вирізати йому драхму м'яса з язика.

¹ Karl Simrock. Die Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen und Sagen.... I T., 1870, стор. 221.

Mr. WILLIAM
SHAKESPEARES
COMEDIES,
HISTORIES, &
TRAGEDIES.

Published according to the True Originall Copies.

LONDON
Printed by Iam. Iaggard, and Ed. Blount. 1623

Титульна сторінка першого видання творів В. Шекспіра (1623 р.)

Довжник протягом семи літ не здужав сплатити довгу, і єврей позиває його до суду та обстає при своїм праві вирізати йому драхму м'яса з язика. Дізнавшись про це, жінка молодого чоловіка вниде у суді дозвіл на один день заступити його в суді і рішає справу так, що єврею вільно вирізати драхму м'яса, але ані крихти більше. Закінчення сего оповідання не наведено.

В середньовічному письменстві Західної Європи найстарші сліди заги при записанні фунт м'яса сягають IX-X в. До таких слідів можна віднести оповідання т. зв. пізньої Едди, списаної в XII в., але основаної на старшій скандинавській традиції про заклад бога Льокі з карликом Брокком о голову: хто програє заклад, той утратить голову. Льокі програв заклад, та коли Брок хотів відрізати йому голову, Льокі покликався на те, що карлик не сміє доторкатися ший, про яку в закладі не було жадної мови (Simrock, op. cit., ст. 238).

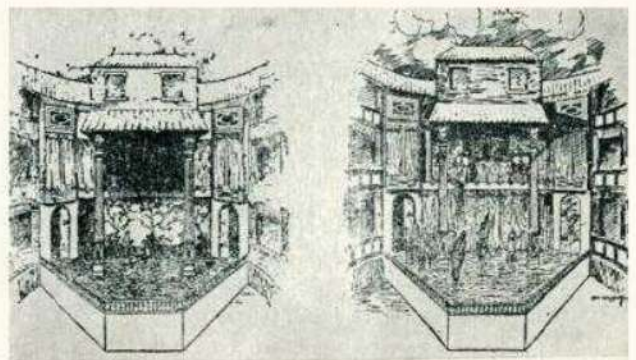
Другий слід, можливо також старої дати, маємо в німецькій вірші „Kaiser Karls Recht“, друкованій у р. 1493, якої зміст досить недокладно подав Доцен у часописі „Alt deutsches Museum“, II, ст. 279—283, ось якими словами: „Багатий купець полишив своїм синові весь свій маєток, який той син розтратив зараз у першому році. Бажаючи шукати щастя в чужім краю, він зичить у єврея 1000 золотих із тою умовою, що коли до року не сплатить йому довгу, єврей може з тіла йому вирізати фунт м'яса. Молодий чоловік по році вернув додому збагачений, але занедбав сплатити євреєві свій довг, і єврей запізнав його до суду. Молодий чоловік виміг на нього те, аби оба предложили справу самому цареві Карлові. Ідучи до царя, молодий купець необережно наїхав конем на дитину і розтоловив її. Отець дитини окричав його зараз як убийцю і пустився за ним у дорогу, аби оскаржити його перед царем. Коли прибули до царської столиці, молодого купця зараз ув'язнено під закидом убійства, та коли він у розпучі, бажаючи зробити кінець своїйому життю, кинувся з вікна в'язниці, впав на старого рицаря, що сидів на лавці під вікном в'язниці, і вбив його тягарем свого тіла, а сам лишився живим. Тоді син рицаря також виступив проти нього зі скаргами за смерть свого вітця. Коли всі три ті справи предложено цареві, сей розсудив їх ось як: єврей має право вирізати з тіла купцевого фунт м'яса, але не сміє при тім пролити ані краплі крові, інакше буде покараний смертю; супроти сього єврей зрікся свого права. Отець, якому купець розтратував

дитину, повинен запровадити купця до своєї жінки і заставити його зробити їй нову дитину; отець супроти сего зрікся свого права. Нарешті син, що стратив вітця через упадок купця з вікна, повинен кинутися з того самого вікна вниз на купця, який сяде на тій самій лавці, і вбити його так само, як він убив його вітця. Супроти сего син зрікся свого права (Simrock, op. cit., I, ст. 225).

В тій вірші бачимо давній правний мотив про фунт людського м'яса, скомбінований з орієнтальним мотивом мудрих судів у незвичайних справах, яких приклади знаходимо в староеврейських оповіданнях про царя Соломона і пізніших індійських, які в різних формах, у писаній та усній передачі, протягом середніх віків розширилися по Азії та Європі. Пор. про це: Th. Benfeg, Panchatantra, I, 392—407. Тому, що сей круг оповідань, розширених також серед слов'янських народів (пор. Афанасьєв, Русские народные сказки, т. (пропуск. Ред.) має дуже слабкий зв'язок із загою про угоду на фунт м'яса, поминаю його тут на боці. Дальшим ступнем розвою європейського типу оповідань про угоду на фунт м'яса треба вважати оповідання про дочку римського царя Люція, поміщене в збірці Gesta Romanorum, що була зретагована зі старших історичних та людських оповідань десь при кінці XIV в., а вперше друкована в р. 1472. Десяте оповідання другої часті сей збірки (по німецькому перекладу Й. Г. Т. Грессе), що має титул „Про царя Люція“, подаю тут у скороченні перекладі.

„Панував колись могутній цар Люцій у Римі. Була в нього дуже гарна дочка, до якої довго та даремно зійхав один з його придворних рицарів. Одного дня, заставши її саму при вікні, він обіцявся дати їй, що сама схоче, аби дозволила йому проспати з собою одну ніч. Царівна, не довго думавши, зажадала 1000 марок. Рад тому, рицар приніс їй гроші, і вона потайки завела його до своєї кімнати і веліла йому лягти в ліжко. Рицар роздягся і ляг, та скоро тільки ляг, заснув твердо і проспав усю ніч. Рано царівна збудила його, і він перелякався дуже, що проспав усю ніч, і просив її, аби знов лягла коло нього. Царівна не пристала на це і веліла йому забиратися геть, але він не переставав просити її, і обіцяв їй знов дати 1000 марок, аби міг проспати з нею слідуючу ніч. Та слідуючої ночі повторилося те саме, що було першої: рицар спав усю ніч, мов убитий, а коли рано царівна збудила його, він аж заплакав із жалю та досади і, коли вона сердито веліла йому йти геть, обіцяв їй ще раз дати 1000 золотих, аби дозволила йому проспати з собою одну ніч. Царівна згодилася, та що рицар був незможний і вичерпав свою касу на два попередні датки, пішов до одного купця і попросив його позичити йому 1000 марок під застав його дібр. Купець, знаючи, що дібр у рицаря не було ніяких, а не можучи спекатися його налягання, згодився дати йому позичку з тою умовою, що коли не зверне грошей до трьох днів, купцеві вільно буде вирізати йому з тіла фунт м'яса, з котрої захоче часті, а він має дати на це запис, написаний власною рукою. Рицар згодився на це і дав купцеві запис, а одержавши гроші, пішов до царського двора. По дорозі здивав його один мудрець і сказав до нього: „Дивуюся, що ти такий дурень і довіряєш тому, що здурив тебе вже два рази“. Рицар здивувався і запитав, що се значить, а мудрець відповів йому: „Адже панна, до якої йдеш тепер, здурила тебе вже два рази. Коли не хочеш зовсім пропасти, не лягай до ліжка, тільки сягни насамперед під подушку, виийми спід неї сховане там писання і викинь за вікно, а потім лягай і удавай, що спиш“. Рицар подякував сердечно мудрецеві і, прийшовши до царського двора, передав гроші царівні, а покликаний до її кімнати зробив усе так, як порадив йому мудрець. Коли викинувши писання за вікно,

Сценічна площадка часів Шекспіра

поклався в ліжку і прикинувся, що спить, царівна ввійшла і лягла біля нього. Тут він зараз ухопив її в свої обійми, і хоч як вона злякалася та просилася, обіцяючи звернути йому всі гроші, він не випустив її аж до самого ранку. В тім часі царівна так засмокувала в його товаристві, що не хотіла випустити його від себе і продержала його в своїй кімнаті цілий тиждень. Розкошуючи з ним, він забув про свій довг, а коли нарешті згадав про нього, йому зробилося страшно, і він почав сумувати та плакати. Царівна запитала його, що йому долягає, і він признався їй про все. Вона потішила його, що купець не буде такий злий, аби за такий невеликий довг наставляв на його життя, віддала йому всі його гроші і веліла йти зараз заспокоїти купця. Але купець, покликаючися на пропущений реченець, не захотів брати грошей і подав діло в суд. А в Римі було право, що віритель може зробити смерть довжникові, який не встоявся в своїм дові. Позов купця проти рицаря мав той наслідок, що його зараз ув'язнено. Але царівна, почувши, що з ним могло статися, вислала своїх слуг і поручила їм слідити за ним. Вони незабаром донесли їй, що його поведено в суд і ув'язнено. Тоді вона перебралася за рицаря, сіла на коня і поїхала до суду. Там її прийнято як рицаря, і приступивши до купця, вона розпитала його про його діло і запитала, чи не хотів би помилувати свого довжника за відповідною оплатою. Купець відповів, що не прийме ніякої оплати і настоює на сповненню того, що стоїть у записі. Тоді вона сказала до купця: «Добре, коли сей рицар зобов'язався до сего і підписався на се, то повинен додержати сего. Але ти знаєш добре, що в нашій законі стоїть: «Хто проллє кров чоловіка, того кров має бути також пролита». Сей рицар зобов'язався тобі, коли спізниться з оплатою довгу, дати вирізати собі фунт м'яса зі свого тіла, з якої захочеш часті. Він готов додержати свого слова, але ти мусиш різати його так, аби не потекла ані крапля крові. Бо коли проллєш його кров, будеш сам винен смерті». Почувши се, купець зажадав своїх грошей, але вона сказала: «Ні, про се тепер нема ані мови, коли ти заявив свій намір стояти при своїх записі». Вона покликala судю і, в'яснивши йому все діло, просила видати законний вирок. Судя рішив, що коли купець не може вирізати м'яса без проливу крові, рицар має бути увільнений, а купців довг пропадає. Почувши се, вона подякувала суді і відїхала до свого двора, перебралася там знову у свою дівочу одежу і ждала на рицаря. Вернувши до суду, він прийшов до неї і на її запитання оповів їй усе, що сталося з ним у суді, і як якийсь невідомий рицар виратував його від загибелі. Царівна запитала його, чи пізнав би того рицаря, а коли він запевнив, що пізнав би, вийшла до другого покою, перебралася знов за рицаря і ввійшла до нього. Тут він пізнав її зараз і, обіймаючи її, сказав: «Благословенний той день, коли ти родилася». Царівна ж своєю мудрістю довела до того, що її отець дозволив їй вийти за нього заміж, і вони обоє жили довго щасливо»¹.

Середньовікова збірка оповідань, видана під назвою *Gesta Romanorum*, дійшла до нас із середніх віків у трьох редакціях, а власне в англійській, німецькій і латинській. Ті редакції р'яються між собою головним чином помічених у них оповідань. Дослідники завважили факт, що латинська редакція не скрізь може вважатися джерелом обох інших, бо прим. у англійській редакції містяться усія дуже давні оповідання, яких нема в латинських редакціях². До таких оповідань належить також подане вище оповідання про дочку цесаря Люція. І тут первісний правний мотив угоди на фунті людського м'яса скомбіновано з постороннім мотивом подружжя, доконаного після побороення трьох перешкод, так, як се бачимо також у Шекспіровій драмі. Важно зазначити, що віртелем, який жадає фунт м'яса з тіла довжника, являється тут не єврей, але купець римлянин, і що його вперте обстоювання при тім записі майже зовсім не мотивовано нічим, окрім того одного, що довжник пропустив реченець. Сей упір купця, безпредметний і недорічний у інших випадках, являється зовсім природним у римлянина, що виріє у традиціях старого римського права...

Чи знав Шекспір оповідання *Gesta Romanorum*? З огляду, що воно входило в склад власне англійської редакції, яка була кілька разів друкована протягом XVI в., а власне 1577 і 1595, т. е. у тім самім році, коли правдоподібно був написаний «Венецький купець», можемо сміло допустити, що Шекспір знав се оповідання. Але нам відоме ще інше джерело, яке значно ближче підходить до змісту Шекспірової драми. Сим джерелом була новела італійського письменника Джіованні

Флорентіно, поміщена в його збірці «Il pesogone», написаній р. 1378, а друкованій уперве в Медіоляні в р. 1554. Цікава річ, що скорочений німецький переклад сеї збірки був друкований уже в р. 1538. Повний переклад сего оповідання з італійського тексту подав Зімрок (ор. cit., I, ст. 183—212); подаю тут його переповід у скороченню.

Флорентійський купець Бінодо віддає перед смертю весь свій маєток двом старшим синам, а наймолодшого, наймилішого йому Джіанетта посилає до Венеції до хресного вітца Анзальда, найбагатшого купця в цілм світі та бездітного. Анзальдо приймає Джіанетта дуже ласкаво, як власного сина, і дає йому можливість жити виставно та розкішно, а навіть заохочує його не щадити грошей і не відмовляти собі ані своїм приятелям жадних приємностей. Джіанетто живе в Венеції зовсім на велико-панській стопі, зайнятий рицарськими забавами і не мішаючися до купецтва. Два його приятелі вибираються зі своїми кораблями до Александрії в купецьких ділах і запитують його, чи не хотів би прилучитися до них, побачити ширший світ і користати дещо купецтвом. Його прибраний отець згоджується на се, виряжає для нього прегарний корабель, наповнений дорогішими товарами, і відпускає його в дорогу. Вони планди трьома кораблями, кілька днів по морю, та ось одного дня побачили на морськім березі дуже гарну пристань і місто довкола неї. Джіанетто запитав патрона свого корабля, що се за місто, а сей відповів йому:

— Пане, се місто належить до знатної панни, що погубила вже багато знатних паничів.

— А се як?—запитав Джіанетто.

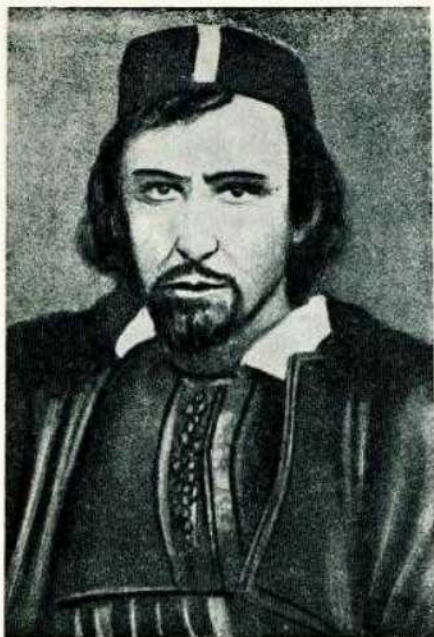
— Ся панна, дуже гарна та поважна, має таке правило, що запрошує кожного визначного гостя, який завітає до сеї пристані, погостити в неї і переночувати з нею, прирікаючи йому, що коли приємно проведе з нею ніч, вона візьме його собі за мужа і зробить його паном усіх своїх маєтностей, а коли вночі не зуміє догодити їй, то стратить усе те, що має. Багато їх запливало до сеї пристані, та ні одному ще не пощастило догодити їй.

— Завертай корабель до пристані!—розказав Джіанетто, і патрон, хоч остерігав його, не міг змінити його волі і завернув корабель до пристані так зручно, що товариші з інших кораблів навіть не спостерігали сего. У пристані численні юрби народу радісно привітали гостя, що надплив у такім гарнім кораблі. До нього зараз приступили слуги пані того міста і, розпитавши його, хто він і відки, завели його до замку, який називався Бельмонте. Пані замку прийняла його дуже радо, гостила до вечора в добірнім товаристві рицарів і дам, а коли настала ніч, завела його до своєї спальні, попросила його напиться вина і лягати спати. Напившись вина, Джіанетто зараз заснув і проспав непробудно аж до ранку. Він іще спав, коли пані встала і веліла своїм слугам узяти в своє посідання Джіанеттів корабель із усім, що було в нім, а потім веліла служницям розбудити його, дати йому коня і трохи грошей на дорогу і сказати, що пані не може прийняти його і все його добро пропало тому, що він проспав усю ніч.

У дуже невеселім настрою вернув Джіанетто до Венеції і, не маючи відваги показатися на очі Анзальдові, заїхав до одного приятеля і пробув у нього кілька днів, сумуючи та подаючи, що його корабель розбився і він сам один ледве спасся від смерті. Се донесено Анзальдові, який зараз же прибув до свого прибраного сина, виявив велику радість із того, що він вернув живий, і просив його не журитися стратою і жити в нього по-давньому. По якімось часі вернули його товариші з Александрії з багатими зисками, а довідавшись про невдачу Джіанетта, потішали його, що слідуючого року їм пощастить ліпше. І справді слідуючого року Анзальдо приготував для Джіанетта ще кращий корабель і наповнив його ще більшими багатствами, але й сим разом допливши до Бельмонте і викрившись від своїх товаришів, він із панєю сего замку мав те саме нещастя, що й перший раз, і стратив усе своє добро. Коли й сим разом Анзальдо прийняв його знов до свого дому і готов був не відмовляти йому нічого, він наважився третього року ще раз спробувати щастя з панною в Бельмонте. Анзальдо й сим разом приготував йому ще кращий корабель і наповнив його рештою свого маєтку. Він витратився на сю виправу до тої міри, що йому не стало грошей на кошти подорожі Джіанетта, і він був змушений позичити ще 10.000 дукатів у одного єврея. Єврей, знаючи прикрий стан його інтересів, поставив умову, що коли Анзальдо до червня того ж року не сплатить йому довгу, віритель буде мати право вирізати йому фунт м'яса з його тіла, відки сам захоче. Анзальдо згодився на се, і угоду списав в суді при свідках з усіма потрібними формальностями. Скінчивши приготування до виїзду Джіанетта, Анзальдо з важким серцем попрощався з ним і благав його, коли

¹ *Gesta Romanorum...* von Dr. Grässe. Leipzig. 2 T., ст. 154—158.

² Про се, а також про згодного автора первісної латинської збірки німецького літописця Геліканда, умер у 1227, див. Grässe, *Gesta Romanorum*, II, ст. 286—306.

„Венеціанський купець“.
Генрі Ірвінг
в ролі Шейлока

й сей раз не пощастить йому, не дбаючи ні на що, вертати назад, аби бодай був при його смерті.

Товариші, з якими Джіанетто пустився в подорож, пильнували на морі його корабля, аби не відлучався від них, але коли наблизилися до Бельмонте, Джіанетто намовив патрона, аби вночі відплив від товаришів і вранці був уже в пристані Бельмонте. Пані міста здивувалася і зжахнулася, почувши про його третій приїзд, та проте запросила його знов до себе і вгощала та забавляла весь день ще приязнійше, ніж в попередні рази. Коли ж вечором запросила його до своєї спальні, до нього в коридорі підійшла одна дама і шепнула йому:

— Не пий вина, якого подадуть тобі перед сном, а то пропадеш. Джіанетто відразу зрозумів причину своїх дотеперішніх нещастень, і коли перед сном дві гарні панночки принесли йому на тацю вино й закуску, він, усміхаючися, до пані подав вид, що випиває вино, але незаметно вилляв його собі за ковпир, а потім, роздягшись, ляг у ліжку і почав хрюпати, немов би заснув.

— Отсе й добре, — промовила пані, і коли служниці роздягли її, вона відіслала їх і лягла в ліжку біля Джіанетта. Та сим разом він не спав і, вхопивши її в свої обійми, почав цілувати та милувати, і вони обоє провели так усю ніч. Рано вона веліла скликати всіх рицарів і баронів свого краю і представила їм Джіанетта як свого нареченого, а їх будучого володаря. Збір усіх старшин цілого краю ухвалив піднести його до стану лицарського, по чім серед лицарських забав і розривок відбулося його вінчання з панною Бельмонте. Весело та безтурботно протік Джіанетто медові місяці зі своєю молододою дружиною, аж раз у червні він з замкового вікна побачив похоронний похід на вулиці, і тут же згадав про прикре положення, в якому лишив свого прибраного вітця в Венеції. Він зажурився дуже тяжко, згадавши про пропущений реченець сплати довгу, а коли жінка спитала його про причину його смутку, він сказав їй усю правду. Тоді вона сказала йому:

— Любий мій, бери зараз коня й їдь до Венеції, бо берегом заїдеш туди швидше як морем, бери з собою услуги, кільки тобі треба, і 100.000 дукатів, і виручай свого добродія. А коли застанеш його ще живого, то привези його сюди. Джіанетто зробив так, як вона веліла йому, а прибувши до Венеції, довідався зараз, що скоро тільки минув день виплати довгу і Анзальдо не зложив грошей, єврей велів ув'язнити його і стояв на тім, що по виданню судового оречення виріже йому фунт м'яса з тіла. Джіанетто удався зараз до єврея і просив його увільнити ув'язненого, обіцяючи замість 10.000 дати йому 100.000 дукатів, але єврей, хоч згодився взяти ту суму, все таки настоював на фунті м'яса за недодержання речення. Йому хотілося таким способом зігнати зі світа Анзальда, аби між своїми земляками мав славу, що згладив одного з найвизначніших християн.

Тим часом Джіанеттова жінка, прочуваючи, до чого дійде

діло, зараз по його від'їзді перебралася в мужеську одіж і в супроводі двох слуг поїхала до Венеції. Вона заїхала до заїздного дому і веліла господареві сего дома оголосити, що до міста прибув славний і вчений судія, а хто знає яке неясне діло, може вдатися до нього за рішенням. Почувши про се, Джіанетто разом із іншими венецькими купцями наклонили єврея піддатися ореченню сего судії. Коли станули перед ним і вложили йому своє діло, судія зразу порадив єврею прийняти 100.000 дукатів і звільнити Анзальда з його довгу, та коли єврей не хотів піддатися його намові, він пішов із ними всіми до урядової салі судових розправ, і вислухавши ще раз прилюдно обох сторін, велів Анзальдові розкрити свої груди, а єврей узяв у руки бритву, яку приготував собі на випадок для сего випадку. Коли одначе приступив до Анзальда, судія остеріг його:

— Уважай, як різатимеш, аби не вирізав ані більше, ані менше, як фунт, бо інакше пропаде твоя голова. Таксамо остерігаю тебе, аби ти при тім не пролив ані краплі крові, бо інакше жде тебе кара смерті. Бо в угоді не сказано нічого про кров, ані не вимовлено, аби м'яса було більше або менше як фунт.

Почувши се, єврей перелякався, та не маючи чим викрутитися, згодився прийняти 100.000, потім 80.000, потім 50.000, а нарешті хоч би лише 10.000, але судія не відступав від свого і велів йому якнайскорше виконати операцію. Розуміється, єврей не хотів робити сего під такою загрозою, і вся публіка почала кепкувати з нього та дражнити його примовляючи:

— Хто під ким яму копає, сам у неї впадає.

Тоді єврей, розсердившись, подер свій запис і таким способом увільнив Анзальда від довгу. Тим часом Джіанетто взяв 100.000 дукатів і пішов шукати судії, який, опустивши сквапно судову салю, був уже в своїй гостиниці і готовився до від'їзду. Джіанетто предложив йому взяти 100.000 дукатів як гонорар за його оречення, але судія не захотів брати грошей, лише попросив у нього перстень, який мав на руці. Джіанетто нерado згодився на се, бо се був шлюбний перстень, одержаний ним від жінки, але не міг опертися наляганням судії і дав йому його. Судія від'їхав із Венеції зі своїми слугами, а по кількох днях, проведених у радості та забавах, Джіанетто й Анзальдо виїхали до Бельмонте. Там численна публіка зустріла їх дуже святочно, на їх честь устроєно багаточисельні забави та празники, всі були раді їх приїздові, тільки жінка Джіанеттова була немов у лихому настрою. Він запитав її, чи вона не сердиться чого, а вона відповіла:

— Як не маю сердитися, коли ти, виїхавши на короткий час до Венеції, зараз же й зрадив мене?

Джіанетто остовпів із зачудування і почав запевняти її, що йому й на думку не прийшло зраджувати її в Венеції.

— Там у тебе була якась люба, — сказала вона, — і ти дав їй мій перстень, який я дала тобі на знак твоєї вірності.

Джіанетто почав заклікатися, що перстень дав не жадній любці, але мушині, а власне тому судії, що своїм вироком увільнив Анзальда.

— Клянешся зовсім на дурно, — рішуче промовила жінка, — бо я знаю напевно, що мій перстень ти дав жінчині, а не мушині. Ті слова так уразили Джіанетта, що він аж заплакав, а тоді жінка сміючися показала йому його перстень і призналася, що вона сама була тим судією. Як утішився Джіанетто сим признанням своєї жінки, про те нема що й казати. Він не забув також віддячитися тій дамі, що остерегла його перед вином, заправленим сонним порошком*.

Чи збірка Дж. Флорентіна була перекладена на англійську мову, невідомо, так само як невідомо напевно, чи Шекспір знав настільки італійську мову, аби міг користуватися сим оповіданням у оригіналі. Се друге одначе видається мені досить правдоподібним з огляду на те, що Шекспір значну частку своїх драм оснував не тільки на італійських відносинах, але також на творах італійських письменників. Оповідання Флорентіна можна вважати свобідною переробкою давнішого оповідання Gesta Romanorum, локалізованого у Флоренції та Венеції. Із сего оповідання, крім головної його основи, взяв Шекспір назву замку Бельмонте, хоч і помістив сю місцевість недалеко Венеції, не над морем, а десь на північ від Венеції на горі за рікою Brento, через яку до Венеції треба було перевозитися паромом... Здається, не завважено досі, що в італійським оповіданням місцевість Бельмонте та її властителька оточені потрохи казковим німбом і нагадують давні казки про зачаровані замки, до яких в'їзять рицарі та гості, але з яких не вертає ніхто. Прототипом цих оповідань можна вважати оповідання Гомерової Одиссеї про чарівницю Кірку та її острів. Не можна сказати, аби акт суду, що рішає про долю довжника купця, в італійським оповіданням перерахений був добре. Жінка Джіанетта являється тут самозваним приїжджим

судію, який при допомозі господаря гостинниці оножує свою судейську мудрість і якого вирок ні в якій законно устроєній державі не може мати обов'язкової сили. Італійський оповідач силкувався обминути сю трудність тим, що проголошення виroku помістив у звичайній судовій салі, не вважаючи на те, що в такій салі судити й винокувати мав право тільки звичайний судія. В оповіданні *Gesta Romanorum* ся сцена уложена трохи зручніше, але все таки не зовсім добре, бо там жінка, перебрана за рицаря, виступає тільки як посторонній свідок, що своїми записами вияснює суть закону, але до видання виroku покликає дійсного судію, що переводив розправу. Шекспір перевів сю сцену далеко краще від обох своїх джерел, зробивши жінку, перебрану за правника, оборонцем, а не судією в процесі.

Другий мотив, покладений Шекспіром у основу його драми, се оповідання про подружжя, утруднене перешкодами, які можуть довести жениха до страченого життя або маетку. Сей мотив дуже розширений у казках найрізніших народів і з темою „царівна на скляній горі“. Може найстаршим зразком такої казки треба вважати староегипетську казку „Царевич і призначення“, написану приблизно в XVII в. пер. Хр. і поміщену в перекладі на французьку мову в збірці G. Maspero („Les contes populaires de l'Égypte Ancienne“, Paris, 1899, ст. 239—244). Подаю тут її в перекладі на нашу мову, тому, що досі вона не була введена в круг дослідів над джерелами Шекспірової драми.

„Був раз цар у Єгипті, що не мав мужеського потомка. Його серце було дуже сумне, і він благав хлопця від тогочасних богів. Вони рішили дати йому сина, і проспавши ніч зі своєю жінкою, він зробив так, що вона почала. Коли вийшли її місяці, вона вродила дитину мужеського пола. Зійшлися богині Гатори (судільниці, яких у єгиптян було 7) судити йому долю. Вони сказали: він умре від крокодила або від гадюки або від пса. Коли присутні при дитині почули се і донесли се цареві, цар засмутився дуже в своїм серці і велів збудувати дім на високій горі, оселити в нім людей і заповнити його всяким добром із царського двора і держати там царського сина так, аби ніколи не виходив із того дому. Коли царевич доріс, він вийшов на плоский дах свого дому і побачив на вулиці пса, що йшов за чоловіком. Він сказав до слуги, що був біля нього: „Що се таке йде за чоловіком отам на вулиці?“ Слуга відповів: „Се пес“. Хлопець сказав: „Дайте мені такого!“ Слуга доніс про це цареві, а цар сказав: „Приведіть йому молодого ловчого пса, аби його серце не сумувало“. І йому привели пса.

Коли минули роки і хлопець почув молодечу силу у всіх своїх сугавах, він вислав просьбу до свого вітця з отсими словами: „Чого мені сидіти тут як привидові? Коли я признаний на три нещасливі припадки, то чому не жити мені по своїй волі? Нехай у всім буде воля бога“. Цар вислухав сего і дав йому всяку зброю, дав йому також його пса для супроводу і вислав його в східну сторону царства, до Сирії і сказав йому: „Іди куди хочеш!“ Його пес ходив із ним, і він по своїй уподобі ходив по всім краям, живлячись дощентом і стріляючи всяку дичину того краю. Отак він зайшов до князя краю Нагаранни, а в князя того краю не було сина, лиш одна дочка. Для неї збудовано дім, якого 70 вікон було віддалених на 70 локот від землі. Князь Нагаранни розіслав поклики до синів усіх князів Сирії та Палестини з отсими словами: „Хто досягне до вікна моєї дочки, тому дам її за жінку“.

Від того дня минуло багато часу, і сирійські князевичі трудилися день-у-день надармо. Тоді Єгипетський царевич прибув до того міста, і князевичі розповіли йому про князівну в тім домі, прийняли його по-приятельськи і запитали, відки він. Він відповів: „Я син візника з Єгипта. Моя мати вмерла, а мій отець оженився з другою жінкою. Коли у сеї другої жінки знайшлися діти, вона зненавиділа мене, і я втік від неї“. Вони прийняли його до свого товариства, стискали йому руки і обіймали його по-приятельськи. Отак минуло кілька днів, і він запитав молодих князів: „Що ж ви робите тут?“ Вони відповіли: „Проводимо час ось як: підскакуємо на своїх конях до онтих вікон. Хто доскочить до вікна князівни Нагаранни, той одержить її за жінку“. Він сказав до них: „Коли позволите, я помолюся до богів і поспробую підлетіти з вами“. Вони почали підлітати так, як привикли чинити се кожного дня, а царевич стояв одалік від них і побачив, як із вікна викинулася князівна Нагаранни і вдивилася в нього. А коли минуло кілька днів, царевич сів на свого коня і виїхав разом із молодими князями. Він підлетів вище від їх усіх, доскочив до вікна князівни Нагаранни, вона вхопила його в свої обійми і цілувала з усієї сили.

Дворики князівні поспішили врадувати серце її вітця і донесли йому: „Один із молодих людей досягнув до вікна твоєї дочки“. Князь запитав посланця: „Которого князя син?“

„Венеціанський купець“.
Едмунд Кін
в ролі Шейлока

Той відповів: „Се син одного царського візника Єгипта, що приїхав сюди, тікаючи від своєї мачухи, яка зненавиділа його задля своїх дітей“. Князь Нагаранни розсердився дуже і сказав: „Чи ж маю віддати свою дочку за єгипетського втікача? Нехай забирається геть з мого краю!“ Сказано зараз царевичеві: „Вертай назад туди, відки прибув!“ Але князівна задержала його і заклалася богом мовлячи: „На ім'я бога Фра Гармахіїті, коли його відберуть від мене, я не буду ані їсти, ані пити, і вмеру передчасною смертю“. Посланець повторив її слова її вітцю, а сей вислав своїх людей, аби вбили молодого чоловіка, поки ще не вийшов зі свого дому. Князівна сказала їм: „Клянуся богом Фра, коли ви вб'єте його, я вмеру до заходу сонця. Я не прожую ані годину, коли буду розлучена з ним“. Се донесено її вітцеві. Сей велів привести до себе молодого чоловіка і свою дочку. Молодий чоловік перелякався дуже, станувши перед князем, але князівна обняла його, почала цілувати і сказала: „скажи мені, хто ти, бо для мене ти моя дитина“. Царевич відповів: „Я син царського візника з Єгипта. Моя мати вмерла, а мій отець оженився з іншою жінкою. Вона зненавиділа мене і я втік від неї“. Тоді князь дав йому свою дочку за жінку, дарував йому дім, багато поля, худоби, домашньої посуду і всякого добра“.

Друга парость сеї теми підіймається о ступінь вище з розвою людського духа: місце фізичного напруження, потрібного для осягнення руки царівни, заступає духове напруження. Царівна надзвичайно мудра і хоче мати надзвичайно мудрого чоловіка, тому й задає охотникам до своєї руки загадки з надзвичайно тяжкими умовами для того, хто їх не відгадає; хто ж відгадає, той буде її мужем. Прототипом сеї групи казок можна вважати китайську, а може індійську казку про царівну Турандот, поміщену на чолі другого тому збірки орієнтальних оповідань, відомої під назвою „Тисяча й один день“ (нерозбірливо. Ред.). Ся орієнтальна казка послужила основою для драми італійського письменника Гоцці, якого твір у переробці німецького поета Фрідріха Шіллера п. з. „Turandot“ здобув собі європейську популярність.

Окремою паростю сеї групи оповідань треба вважати ті оповідання, в яких загадки задає не царівна, а її отець, і то в формі скринок із загадковими написами і більш або менш символічним змістом. Прототипом сеї групи оповідань можна вважати оповідання про індійського царя та його двораків, поміщене у вступній часті духовної повісті „Варлаам і Йоасаф“, якої авторство в грецькій мові приписувано Іванові Дамаскінові, а якої індійське, а спеціально буддиське походження виказав німецький учений Фелікс Лібрехт¹. Ось оповідання сеї повісті в перекладі на нашу мову з церковно-слов'янської, що міститься в греківським рукописі сеї повісті з XVI в., яким користувався я для своєї праці: „Варлаам і Йоасаф“, старохристиянський духовний роман; у Львові 1897, ст. 17—18.

„Був один цар дуже великий і славний. І коли він їхав на позолоченім возі, а довкола нього збройна дружина, як подоба

¹ Felix Liebrecht. Zur Volkskunde... Перісно друковано в журналі „Jahrbuch für romanische und englische Literatur“, II. стр. 314—319.

царям, зустрів двох мужів, одітих у подерті та погані одяжі, марних на обличчях і дуже блідих. Знаючи, що се у них від тілесної втоми важкого посту та праці, що знесилила їх тіло, цар, побачивши їх, зіскочив із воза і, припавши до землі, поклонився їм, а вставши обіймав їх і цілував з любов'ю. Вельможі його та князі обурилися сим, вважаючи негідним царської слави робити таке, але не посміли висловити своє обурення. Пізнавши се, цар велів зробити чотири дерев'яні скриньки, дві обложити золотом і накласти в них мертвецьких костей смердячих та позабавити золотими гвоздями. Дві інші велів помазати смолою, а наповнити їх дорогими камінцями та всякими пахощами і обв'язати власними мотузками. Тоді покликав своїх вельмож, що сердилися на нього при його стрічі з бідними людьми, і велів їм оцінити, що варті золоті скриньки, а що осмолені. Вони ж признали золотим велику ціну, думаючи, що в них лежать царські корони та пояси, а осмоленим при-

знали дуже малу вартість. Тоді цар промовив до них: „Знаєш, що так скажете. Але не так треба думати, не по-зверхньому треба судити, але вперед пізнати, що міститься всередині“. І тоді велів отворити золоті скриньки, а коли їх отворено, повів злий сопух і всіх лиця посумніли. А цар сказав: „Отсе наш світ! Убрані в світлі та пишні одяжі, горді своєю славою, всередині показуються як смердючі мертвецькі кості задля множества своїх злих діл“. Потім велів отворити осмолені скриньки, а коли їх отворено, всі повеселіли на вид поміщених у них дорожчих камінців та від приємного запаху, що виходив із них. І цар сказав до них: „Знаєте, до кого подібні ці скриньки. Подібні до тих нужденних і обдертих людей, за яких привітання ви сердилися, але яких я розумними очима бачив душевну красу і честь, гідну царського поклону“. Отак він присоромив своїх вельмож і навчив їх не дати себе дурити поверхністю, але вникати в глибокий розум.

Х. ХЕРСОНСЬКИЙ

ПРАЦЯ І ДУМКА

Минув рік з дня смерті Бориса Васильовича Щукіна. З нашого театру і кіно назавжди пішла людина всепідкорюючої привабливості, художник якоїсь особливої глибокої мудрості. Про Б. В. Щукіна можна сказати, що він був не тільки кращим виразником думки і почуттів російських акторів нового післяжовтневого покоління, але й відіграв за нашого часу в житті мистецтва не цілком спочатку оцінену, але таку ж істотно важливу роль, як свого часу М. Щепкін, М. Ермолова, К. Станіславський.

Борис Васильович був геніальним актором-реалістом. І чим більше вдумуєшся в особливості створених ним образів, тим ясніше стає, що його творчість справді була народною, в тому найчистішому і сучасному розумінні, якого ми зараз шукаємо взагалі в мистецтві. Цей актор-мислитель, що мав рідкий дар нести глядачеві безпосереднє відчуття життєвої правди в її надзвичайно глибокому емоціональному і інтелектуальному змісті, найбільше від усіх інших сучасних акторів Москви був зачинателем на сцені методу соціалістичного реалізму. Він створив ряд живих художніх образів кращих людей країни, більшовиків на селі (Павло у „Виринеє“ Сейфулліної і Антон у „Барсуках“ Леонова), в Червоній Армії (Малько в „Далеко“ Афіногенова), серед наших льотчиків (Рогачов у „Летчиках“ Мачерета і Райзмана), в підпіллі (Михайло у „Покоління переможців“ С. Рошаль і В. Строевої), він перший з акторів мужньо і майстерно став розв'язувати найбільше завдання сучасного мистецтва—створення образів вождів революції. Він був надзвичайно правдивий. Любовно і уважно, як людина і як художник, він брав ці образи з самого життя і завжди ніс усередині цих образів найвищу ідею нашого життя—його моральну ідею, віру в необмежені творчі, особисті сили людини. І краще особисте, за Щукіним, є і народним.

Незабутній образ Володимира Ільїча Леніна, створений Щукіним, сразу вказав артистам вірний шлях до серця мільйонів глядачів. Драматурга А. Каплера і режисера М. Ромма немало обвинувачують у тому, що в їх фільмах про Леніна недосить відчувається рух мас, масштаб подій, дихання героїчної епохи. Але Щукіна в цих фільмах не можна відірвати від історії нашого суспільства. Не можна людину, яку показав Щукін, уявити поза революційним рухом, ізолювати від маси робітників і селян, від російської інтелігенції. Щукін не тільки логічно розуміє, але й кожним рухом і почуттями думки, кожним жестом органічно підтверджує, що у Леніна—єдина доля з російським народом. Це не тільки спільність мети, це й тотожність емоцій. Це єдність усього характеру найбільшої людини з характером російського народу. В основі образу, створеного Щукіним, лежить глибоко усвідомлена моральна цінність партії Леніна—Сталіна і народу, тобто те, що стало основою нашого світогляду і ладу.

Мова і в політиці йде не тільки про державний лад, але й про лад душі,—це стверджує Щукін усією своєю тонкою психологічною грою. І по суті кожний образ Щукіна кінцево кінцем тому такий людяний, що цей актор чуйно, вимогливо, мудро бореться засобами мистецтва за людську гідність. Він вбачає її насамперед у простоті, природності, моральній чистоті, цільності характеру. Безпосередність його героїв ніколи не буває безформною, розпливчастою. Герої Щукіна завжди дивляться на світ спід примружених зірких і допитливих очей—і головним у характері цих людей є цілеспрямованість свідомості.

Це завжди герої думки, люди принципіального, вимогливого виховання почуттів, люди, які суворо ставляться до самих себе. Вони—хазяї своєї долі, а не спостерігачі. Світ відкривається перед ними як величезна арена дії, як чудесна скарбниця різноманітних живих явищ і сил, що перебуває в русі, що змінюється і чекає втручання і перебудови. Діяльність, неспокійне шукання, безперервне творення, прагнення до намічених цілей, неможливість жити без боротьби за досягнення цих цілей, неможливість задовольнитись існуванням по інерції,—ось що насамперед відзначає цих людей. А їх м'якість, якась особлива природна делікатність і навіть, якби сказав, часом трохи сентиментальна (сильно стримувана і прихована всередині) чутливість не робить їх біднішими і не обеззброює, а навпаки—збагачує їх сприймання світу, надає їм переживанням і їх ставленню до людей індивідуальну широту.

Таким у глибині є і різкий образ насмішкуватого, розумного скентика, енергійного, безжалісного до себе і до інших Буличова. Цікавою є сценічна історія цього образу в наших театрах. Серед артистів на радянській сцені було чимало охочих грати купця Буличова живим покійником, який приречений до смерті своєю хворобою і загибеллю свого класу, який уже не чинить ніякого опору. Над цією трактовкою не піднісся і МХАТ (і в ньому такий могутній актор, як Л. М. Леонідов). Але Щукін не погодився з банальним розумінням п'єси Горького. Буличов у Щукіна насамперед пристрасно любить життя, не хоче вмирати, не думає про смерть, не підкоряється їй. І найбільше його цікавить навколишня дійсність. Він спостерігає зрушення країни, його цікавить наступ революції. Понад усе у нього переважає одне бажання—зрозуміти цю дійсність. Зрозуміти її—значить опанувати її, знайти в ній своє місце, „свою вулицю“.

В трагедії Буличова, а не в простому факті його смерті яскравіше освітлена неминучість його загибелі і загибелі капіталізму в цілому. Щукін в кінцевому підсумку виявився ближче до Горького, зрозумів основну ідею всієї творчості Алексія Максимовича: ствердження могутньої сили руського народу, що висував і таких енергійних людей, як Буличов, і ствердження, що капіталізм нищить краще людське, нищить